

Слово Данила Заточника.

Памятка староруської літератури з кінця середних віків.

Написав Василь Шурат.

I.

Між пам'ятками староруської літератури з кінця середних віків, що не знищив доси безслідно зуб часу, заховало ся під многими взглядами інтересне „Слово Данила Заточника“. Від 1821—1889 р. нераз і не з одної рукописної копії перепечатували єго російські вчені, а загадочний характер твору був головною причиною до ще численніших коментарів і студий. Вісім віднайдених доси копій сеї памятки і звиш двацять посвячених єму праць викликали так много спірних питань що-до літературного походження твору, особи автора і часу, в котрім сей твір міг повстати, що той, хто хотів би відповісти на них, мусів би відповідати передо всім на кожду з окрема. Вважаючи першою і найважнішою умовою такої праці вияснене літературного підкладу твору, я на се зверну нині всю свою увагу, зачепляючи иньші питання лиш на стілько, на скільки перша буде в силі причинитись до вияснення їх.

Копії „Слова Данила Заточника“ появлялись в печати в тім порядку, в яким їх відкривали, а то :

1) Копія Толстого, захована в рукописи імп. публ. Бібліотеки N: 73, р. 251—256) з XVII в., надрукована К. Калайдовичем в „Памятникахъ Россійской Словесности XII б.“ (Москва, 1821, р. 227—240) з відмінами затраченої Карамзинської копії.

2) Копія Д. Н. Толстого, скорочена перерібка з XVII в., надрукована в „Отечественныхъ Запискахъ“ (1842 р., т. XXII, р. 57—59).

3) Копія Ундольського (тепер Румянцевського музею, N. 195, р. 150—161) з XV в., надрукована в „Русской Бесѣдѣ“ (1856 р., т. II, р. 101—122) і окремо п. з. „Новая редакція Слова Даниїла Заточника“ (М. 1856 р.).

4) Морозовська копія з XVII в., надрукована І. П. Сахаровим в „Сказаніяхъ русскаго народа“ (т. I, IV., р. 59—60).

5) Копенгагенська копія (захована в Копенгагенській публичній бібліотеці, N. 553, р. 229—240) з XVII в., надрукована І. І. Срезневским в „Извѣстіяхъ Имп. Академіи Наукъ по отдѣл. русскаго языка и словесности“ (СПБ., 1862, т. X, ч. III, р. 263—272).

6) Соловецька копія (N. 913, р. 457—466) з XVI—XVII. вв., надрукована П. Я. Порфиревим в „Православномъ Собесѣдникѣ“ (1882 р. липень, р. 223—234).

7) Чудовська копія (N. 53—355, р. 124—140) з XVII в., писана письмом XVI в., надрукована Е. В. Барсовим з копії Попова в „Чтеніяхъ Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ“ (1883 р., т. II) і окремо (М. 1884). Перший відкрив її П. Н. Петров (гл. в „Памятникахъ древней письменности“ з 1879 р., т. IV, р. 195, статью „Книгохранилище Чудова Монастыря“).

8) Академічна копія (захована в бібліотеці Петербургської Духовної Академії, N. 43/1120, р. 283—288) з XVII в., надрукована Шляпкиним в „Памятникахъ древней письменности и искусства“ (СПБ., 1889, т. LXXXI, р. 3—31).

Для лекшого перегляду А. П. Безсонов поділив ті копії, що появили ся до 1856 р., на три групи або редакції. Першою редакцією XII в. він назвав копію Толстого з XVII в. тому, що вона видалась ему списаною з копії XII; другою редакцією XIII в. — копію Ундольського з XV в.; третьою редакцією найниовіших часів — копію Д. Н. Толстого з XVII в. Однак критичне порівнянє тих копій спонукало его найбільшу схожість з затраченим оригіналом признати копії другої редакції XIII в., а по ній доперва поставити копії першої і третьої редакції. Тим то й назвав він копію Ундольського другою редакцією першої категорії, копію Толстого — першою редакцією другої категорії, а копію Д. Н. Толстого — третьою редакцією третьої категорії. Сей поділ копій приймили і инші вчені, а в останнім часі й Шляпкин, придержуючись того самого поділу при виданю всіх восьми копій „Слова Даниїла Заточника“ надрукував копії однакових редакцій побіч себе, так що порядок їх виходить остаточно такий: до першої редакції XII в. другої категорії належать чотири копії з XVII в. — Толстого, Копенгагенська, Академічна і Морозовська; до другої редакції XIII в. пер-

шої категорії — копія Ундольського з XV в. і схожа з нею Чудовська з XVII в.; до третьої редакції третьої категорії — Соловєвська копія з XVI—XVII вв. і копія Д. Н. Толстого з XVII в. Хоч основа сего поділу копій є дуже хитка, — бо-ж приписувати текстам з XVII в. більше схожості з оригіналом як текстам з XV в., не знаючи, який був сей оригінал, є по трохи й дивно — я лишаю тут сей поділ тільки для того, щоби при передачі чужих поглядів уникнути формальних пояснень.

II.

Основний мотив є в усіх копіях „Слова Данила Заточника“ один і тойже: Данило Заточник звертаєть ся до свого князя з проханням, щоб той зглянув ся над ним і єго незавидною долею, простив єго і вернув з вигнання до вітчизни. Та тому що автор раз-по-раз прикрашає свої слова реченнями з Сьвятого Письма і сьвітськими приповідками та сентенціями, тому що він дальше не обмежуєть ся на одні слова прохання, але при кожній нагоді стараєть ся приєднати для себе князя, хоча-б навіть з огляду на власний інтерес того-ж, то й ціла єго просьба визначаєть ся сильно іномічним характером. Сей іномічний характер саме подавав пізнійшим переписувачам і перерібникам „Слова...“ дуже добру нагоду до показу своєї начитаности; кождий з них, як вмів, так і розширював іномічні місця твору найрізномірнішими вставками на тему філософії й моралі, що почаству з властивим змістом „Слова...“ не стояли у ніякім звязку. Розумієть ся, що таким перерібкам і змінам підпадав не лиш зміст іномічних уступів але й назва князя і характеристичні знамена часу та осіб. Коли-ж тепер при браку оригіналу „Слова Данила Заточника“ трудно означити, що в ній є первісне, а що пізнійше додане, кілько в ній історичних дат, а кілько поетичної прикраси, коли й сам автор „Слова...“ і час єго повстання незвісні, то перед кождим вченим муєли виринути передо всім такі питання: 1) Чи вважати „Слово Данила Заточника“, що в иньших копіях має ще назву „Моленія“ справдішнім проханням дійсного заточника, чи може форма прохання є тут лиш поетичним тлом різнородних іном і сентенцій? 2) Колиб згодитись на те, що „Слово Данила Заточника“ належить вважати справді просьбою до князя, — так хто-ж був той Данило Заточник, в якім часі він жив, за яку провину пійшов на вигнання і хто був той князь, до котрого звернена єго просьба? 3) Коли-ж в „Слові Данила Заточника“ форму просьби до князя треба вважати поетичним способом до

висказання поодиноких поглядів і думок, то хто-ж був автор сего твору, коли і де він жив, з якою метою писав „Слово Данила Заточника“, а вкінці знову таки хто був той Данило — чи справді який небудь заточник, чи може й він як і ціла форма прохання змістифіковані?

На ті питання багато вчених всіляко відповідали. Та коли поминути спірні точки в дрібницях, а зауважити лиш найважніше, то погляди всіх вчених розпадуться на дві головні групи. Одна група вчених бачить в пам'ятці справдішну просьбу дійсного заточника і пробує означити ближше особу автора, причину его заточення і князя, що до него звернена та просьба. Друга група вчених оспорує той погляд і каже, що такого Данила Заточника, який би писав подібне прохання до князя може й не було ніколи на світі, та що „Слово Данила Заточника“ належить вважати попросту морально-філософським або соціально-політичним трактатом, а може навіть політичним памфлетом. Перший погляд заступають: Калайдович, Белінський, Шевир'юв, Безсонов, Буслаєв, Шапов, преосв. Філарет, Срезневський, Міллєр, Арістов, Голубінський і Шляпкин. Заступниками другого погляду є: Яхонтов, Модестов і Строев. В представленю поглядів учених одної і другої групи з окрема я буду держатись по можности хронологічного порядку, а зачну з поглядів другої групи вчених тому, що всі вони не багато завдавали собі праці, щоб свої по більшій частині аподиктичні вискази як небудь мотивувати, із-за чого й передача їх поглядів не представляє трудности.

І. Яхонтов („Собрание духовно-литературных трудов“ СПб., Т. I, р. 403) вважає „Слово Данила Заточника“ дидактичною поемою, де цілий нарід представив свою теорію великоруської історії. І є се, по его думці, поема не лиш з огляду на зміст, але й по формі, — поема з прольоґом і епільоґом, з одною провідною думкою і одним героєм, князем. (Дальше побачимо, що инші вчені не годні добачити в „Слові...“ найменшого пляну). Модестов („Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ 1880, т. X, р. 165—196 „О посланіи Данила Заточника“) зібрав сам результати своєї студії в таких тезах: 1) Данило Заточник — особа вдуманна. 2) Слово Данила Заточника написане одним з членів княжої дружини і то молодшої. 3) Для того на „Слово Данила Заточника“ ми можемо дивитись як на вираз поглядів, що панували між членами дружини, принаймні, між найбільше освіченими і поступовими в удільно-вічевій добі. 4) Дивлячись на „Слово..“ з тої точки погляду, ми замічаємо дивну схожість поглядів поступових князів

з поглядами поступових дружинників згаданої доби (Данило Заточник і Володимир Мономах). 5) Написане якимось дружинником на поученє князем „Слово Данила Заточника“ в різних часах різно перерабляли знову-ж члени дружини. 6) Хоч в наслідок того годї ще перечити тому, що первісна редакція могла появи́ти ся раніше XII в., то все таки загальний зміст твору не противить ся тій гадці, що редакція XII в. призначена, правдоподібно, для Юрія Долгорукого, є теж первісна, та що вона пізнійше улягла перерібкам. Стровє висловив ся про „Слово Данила Заточника“ дуже коротко. Він назвав єго в своїм словари виданім 1882 р. попросту містифікацією найнові́йших часів, не мотивувавши нічим свого суду.

Значно численні́ша є та група вчених, що заступає відмінні погляди. Думки Карамзина, Румянцева, а пізнійше й Максимовича згожують ся з поглядом Калайдовича („Памятники Россійской Словесности XII в.“ М. 1821 р. 227—228). Калайдович каже, догадуючись по більшій частині з самого тексту „Слова“, що Данило жив справді в XII в., був князем прогнаний, а потім знову відкликаний до вітчизни. Князем, що до него Данило Заточник звертає ся зі своїм проханням міг бути лише Юрій Долгорукий, бо титул „великаго царя“ в XII в. належав ся одному Володимирови Мономахови, а потім і єго синам. Тим доказом покористувався пізнійше і Модестов. В. Г. Белінский („Сочиненія“, СПб. 1860, т. V, р. 93) бачить в „Слові...“ взорець практичної філзофії і вченої вимови XIV в. Сам Данило, може бути, пійшов на вигнанє за свою правдомовність. Трохи пиншої причини вигнання догадуєть ся Шеви́рьов („Исторія русской словесности, преимущественно древней“, М. 1846, т. I р. 210). Може се була крадіж — каже він зовсім безосновно, на основі одного хиба натяку в „Слові.“ (аще быхъ умѣлъ украсти, только бы не скорбѣхъ) а може й справа якого подружя, тому що Данило так остро виступає против женщин(!) Хто був той Данило, хто той князь, що єго прогнав, про се Шеви́рьов не знає сказати нічого певного. Цікаві́йші але мало чим певні́йші погляди П. А. Безсонова („Москвитянинъ“, 1856, т. II, N. 7. р. 319—351 і N. 8 р. 389—416). Оригінал другої редакції знаний був, по єго думці, ще до кінця XV в. Що Данила уважано тоді автором „Слова...“, на се наводять єго: по перше слова другої редакції „Даниль рече: храбра княже“ і т. д.; по друге літописна замітка під роком 1378 („Полное собраніе Русскихъ Лѣтописей“, СПб. 1859, т. VIII), де сказано: „Изымаша же тогда на войнѣ той нѣкоторого попа отъ орды пришедша Иванова Василевича, и обрѣтоша у него злыхъ и лютыхъ зѣлей мѣшокъ; и(ж)

истязавше его много, и послаша въ заточеніе на Лачь озеро, идѣже бѣ Данило Заточеникъ“; по третє народня традиция про Данила в оповіданю про „Дворянина Безсчастного Молодца“, що має багато схожих місць з „Словом Данила Заточника“ („Пѣсни Собранныя П. Н. Рыбниковымъ“ М. 1862, ч. II р. L—LXII). Писатель Данило, автор „Слова Данила Заточника“ в копіях XV, XVI і XVII. вв., Данило Заточник літописця і Данило „безсчастный“ народного оповідання — всі вони по думці Безсонова — одна і та сама особа. Про єго поділ копій я вже згадав. В усіх тих копіях — каже Безсонов — видко льокальний кольорит Переяславщини, з відки й походив мабуть Данило. Хто він був — сего він не рішає, — правдоподібно княжий дружинник. Що до особи самого князя то Безсонов перечить рішучо здогадам Калайдовича. Прохання не могло бути звернене до Юрія Долгорукого, бо той не княжив ніколи довший час в Переяславі. Тим князем міг бути лише Андрій Володимирович Добрий (1102—1141), що княжив в Переяславі 1135—1141 р. В тім часі повстало мабуть і „Слово Данила Заточника“, а єго оригінал затратив ся. Про причини заточеня Данила на озеро Лач догадуєть ся Безсонов згідно з Шевирйовим. Може се була подружна історія. Таким самим здогадом Безсонова є й те, чи слова Данила про тяжкі досєвїди житя не оперті на єго власних досєвїдах. В кождім разі те місце є дуже старе тай ціле „Слово Данила Заточника“ треба вважати наслідком якоїсь вповні особистої пригоди житя. Найхарактеристичнійші індивідуальні цїхи, бувши для пізнїйших переписувачів неясними, улягли змінам і набрали характеру загальнїйшого. Застановляючись над літературними жерелами „Слова...“ Безсонов замічає в нїм слїди таких літературних памятників, що вже й не доховались до наших часів, а в новїйших копіях слїди „Слова о полку Игоревѣ“ і билин. Погляди Буслаєва („Историческіе очерки русской народной словесности и искусства“ СПб. 1861 т. II, р. 92—96) не противлять ся поглядам Безсонова. Про Данила він не каже нічого докладнїйшого, так само як і не береть ся виказувати, що в „Слові...“ є первістне, а що належить переписувачам. Та певним є для него, що найліпша і заразом найстарша редакція „Слова..“ повсталала в Переяславі. В самім „Слові...“ не бачить він ніякого пляну, лиш нитку, що найрізномроднїйші гадки лучить дуже поверховно, нпр. нятяк про подруже вистає для автора, щоб зачати бесїду про жінки взагалї; можливість вибору чернечого житя в монастири — про монастирське житє і т. д. До спопуляризованя твору причинив ся єго на скрізь народний характер. В цілім творі Буслаєв добавчує

вираз якогось розладу межи ідеалами автора і прозою життя, де інтрига, брехня і моральна дісгармонія грали свої ролі¹⁾. І. І. Срезневський („Извѣстія Академіи Наукъ по отдѣлу русскаго языка и словесности“ СПб. 1862, т. X., ч. II, р. 108—109) твердив, що „Слово Данила Заточника“ було написане для новгородського князя Ярослава Володимировича (цар. 1182—1199), а погляд свій мотивував тим, що згаданим сином великого царя Володимира міг бути лиш син Володимира Мстиславича Ярослав, і до него й належало озеро Лач — місце заточення Данила. Та се мотивоване не згаджується з історичними досліддами Погодіна („Изслѣдованія, замѣчанія и лекціи о русской исторіи“ М. 1850, т. IV, р. 261, 279, 281, 290), бо на основі згадуване під роком 1171 озеро Лач належало тоді до переяславського князя. Тої самої думки що й Срезневський був також Преосв. Філарет („Обзоръ русской духовной литературы“ СПб. 1884 р. 38). Данила він вважав особою історичною. Міллер („Опытъ историческаго обозрѣнія русской словесности“ СПб. 1865, ч. I, р. 374—386) іде в багатьох за Безсоновим. Він теж вважає Данила історичною особою, а его твір дійсним проханням і так само як Безсонов зазначає схожість „Слова...“ з народним оповіданням. Суспільні ідеали Заточника старші, по его думці, від ідеалів Мономахових, — вони нагадують ще ідеали старого Володимира билин. Данило в кождім разі був членом дружини, але не старшої, з відки походили може пізнійші переписувачі „Слова...“ Вкінці Міллер пригадує подібний пам'ятник західної літератури пи-

¹⁾ На иньшій місці („Историческая хрестоматія церковно-славянскаго и древнерусскаго языковъ“ М. 1861, р. 637—639) Буслаєв пробує означити відносини „Слова Данила Заточника“ до „Пчелы“. Він констатує, що перша і друга редакції „Слова...“ нагадують поодинокими уступами „Пчелу“. Та підчас як в першій редакції поодинокі місця з „Пчелы“, вибрані зовсім без системи, в другій редакції майже ні сряду не видно з „Пчелы“ XIV в., хоч вплив „Пчелы“ XVII в. є в ній досить виразний. Годі припустити, щоби редактор „Пчелы“ з XIV в. користувався „Словом Данила Заточника“ й не зачитував его. Скорше можна сказати, що „Слово...“ другої редакції і „Пчела“ з XV. в. повстали незалежно від себе, або що переписувач „Слова...“ покористувався „Пчелою“. Ту саму квестію порушив також А. В. Іорський („Описание славянскихъ рукописей московской синодальной библіотеки“, М. 1862, т. II р. 565). Не автор „Слова...“ — твердить він — користав з „Пчелы“ але автор „Пчелы“ з XVII в. з „Слова...“, бо: по перше вказаних місць „Слова“ нема в „Пчелѣ“ XIV. в.; по друге-ж Данило сам каже: „быхъ яко падаѣ пчела по розличнымъ цвѣтомъ и совокупляѣ яко медвеный сотъ, тако и азъ по многимъ книгамъ собираѣ сладость словесную и разумъ...“ Він міг отже читати і „Пчелу“, на що вказувало-б місце про злі жінчини, але він міг так само як і автор „Пчелы“ знати також „Слово о злыхъ женахъ“, що приписують Йоанну Хризостому.

саний черцем Ермолдом до цісаря Людвіка Побожного¹⁾. Арістов („Христоматія по русскої исторіи“ Варшава 1870, р. 256), згаджаючись більше менше з Буславим, додає від себе, що в „Слові...“ більше особистого як історичного, а складом воно схоже з „поученіями“ о „злыхъ женахъ“, творами Кирила Фільозофа і Пчелами. Голубінский („Исторія русскої церкви“ М. 1880. I, 1, р. 705) назвавши „Слово“ гумористичним курйозом, придержуєсь що до иньшого думок Калайдовича. До причин заточенія Данила він додав ще одну: боязливість на війні(!). Шляпкин („Памятники древней письменности“ СПб. 1889 т. LXXXI, р. 5—40), повторивши все, що сказали перед ним иньші, сам не потрапив сказати більше як те, що „в основі Слова лежить справді факт — заточенє якогось переяславця Данила своїм князем в часах уділів“. Більше цінні є в него річеві уваги. До таких належать: вказанє жерел, з відки черпані поодинокі реченя і приповідки (р. 71—81), зведене паралель до звісної легенди про рибу, що мала проковтнути письмо Данила Заточника (р. 14—16); вказанє схожих з „Словом“ народних оповідань і одної билини, де Ставр названий теж Данилом (ст. 27), а вкінці й подібних творів західної літератури. Тільки і всего, що сказали про „Слово Данила Заточника“ великоруські вчені. Я мігби наводити ще суди істориків літератури Галахова, Порфірева і ин. та се булоб лише повторюванє думок їх попередників. З галицьких вчених один О. Огоновський порушив сю квестію в своїй „Христоматіи“ і в „Исторіи рускої литературы“, але й він повторив думку Калайдовича.

III.

Застановім ся тепер над поглядами і здогадами одної й другої групи вчених. З поглядами Яхонтова і Строева можна годитись або й не годитись — в однім і другім разі без користи і страти. Поємою хочби й дидактичною і навіть з характером протесту можна-б

¹⁾ На иньші твори схожі з „Словомъ“ лише іномічним характером вказали пізнійше Некрасов і Шляпкин. Некрасов („Опытъ историческо-литературнаго изслѣдованія о происхожденіи древне-русскаго Домостроя“ М. 1873. р. 22) вказав на твір рівно-ж загадочного заточника з Барі „Dottrina o proverbi“, а Шляпкин („Памятники древней письменности“ СПб. 1889. т. LXXXI, р. 31—34) на такі твори німецької літератури як: „Der welsche Gast“ Томазіна Цірклера, „Bescheidenheit“ Фрейданка, „Der Renner“ Гуго фон Трімберта і схожа по формі хоч іронічного змісту „Калазинська просьба“. З руських памяток павів він подібну пословицям „Повѣсть объ Акирѣ премудромъ“.

від бідн вважати „Слово Данила Заточника“, та сьмішно булоб стояти при тім, що се поема написана цілим народом, а замітка Строева будьто би „Слова...“ було містифікацією дуже нових часів, не має ніяких доказів за собою, противно багато против себе. Найширше розповів про „Слово Данила Заточника“ Модестов, але й найдалше пішов по хисткій дорозі гіпотез. Хоч він сам і не відважив ся висказати ясно своєї крайної гіпотези, то все таки з цілої его студії виходить на верх, що та его задушевна гіпотеза є в ній *spiritus movens*. Розходило ся ему о те, щоб підкріпити свій улюблений здогад, що „Слово Данила Заточника“ є, ні менше ні більше, тільки політичний памфлет, вимірений одним з членів поступової молодшої дружини протів консервативної, старшої. В тій цілі заперечив він і історичність Данила, що по думці иньших мав бути автором твору. Та поперед всего Модестов повинен був доказати, що поміж княжою дружиною взагалі були які небудь партії, а сего він, на жаль, не зробив. Противно, все що він для того сказав на основі праці Сергієвича „Князь и вѣче“ (М. 1867) промавляє за всім иньшим, тільки не за тим, що бояри ділились в XIII в. на партії. Иньші, напр. праця проф. М. Грушевського „Исторія Кіевской земли“ так само про се нічого не говорять. Вже для того одного гіпотеза Модестова остане ся мертворожденою дитиною, котрої ніякі другі его доводи не привернуть до життя, тим менше, що й вони один-другому суперечать. Ось кілька прикладів такої суперечности доводів і роблення здогадів на основі тексту. Щоб доказати, що Данило Заточник — се поетична видумка, Модестов каже: коли-б Данило був історичною личністю, то его твору не перерабляли-б в XIII в. задержуючи его імя. Та, забувшись мабуть, він трохи далше каже щось зовсім противного, а іменно, що перерібник в XIII в. міг вважати Данила особою видуманою або правдивою — і, се друге — додає Модестов — імовірнійше. Коли-б — каже далше Модестов — „Слово Данила Заточника“ було проханням — то був би в нім більший звязок, не було-б такої різnorodности предметів і того тону науки; заточник повинен би радше всіми силами доказувати свою невинність. Та тут не звертає Модестов уваги на се, що наші копії „Слова...“ — се вже пізнійші перерібки, а що до останного заміту, то можна-б ему відповісти: годі доказувати невинність, коли її не можна доказати. Літописні звістки і народні оповідання, по думці Модестова, повстали вже під впливом „Слова...“ та сего він знову-ж нічим не пробує доказати. Стараючись далше довести, що автор „Слова...“ був членом молодшої дружини набираної з холопів, він наводить міся, де той

виступає против старших бояр, думців; та знову забув мабуть те, що сказав попереду, а то, що автор був певно членом богатшої, заможнійшої дружини, яка не потребувала журитись за хліб, бо інакше й не придбав би собі такої освіти і обчитання. Намагаючись вкінці яким небудь способом причепити „Слово Данила Заточника“ до особи князя Юрія Долгорукого, Модестов робить ужиток також з того, що „Слово Данила Заточника“ на его погляд має багато схожого з „Поученієм Мономаха дѣтямъ“. Ледви чи могло бути що відповідніше, думає він, як пригадати тому, хто звертаєсь до сина, слова его батька. Та на те знову можна-б замітити одно: чому автор „Слова...“ виразно сего не каже? Ат-же-ж він цїтує всіх і вся; коли-б мав на думці се, що має Модестов, він ще скорше зацїтував би і Мономаха, хоч би для сильнішого враження. Оттакі і всі иньші доводи Модестова. Думки другої групи вчених я зібрав разом тільки в тій цілі, щоб показати як всі вони, стараючись головню віднайти в „Слові Данила Заточника“ якийсь історично-фактичний підклад, доходили до різних результатів, на котрих оправдане дивним дивом кожний з них знаходив щось в однім і тім самім „Слові“. А результат всіх тих результатів такий, що на ті питання, на які вони відповіли, після того всего не можна ніяк відповісти. Про Данила не знаємо таки нічого, про причину его заточення ще менше, бо головний здогад оснований на устуні, що написаний під впливом тодішньої літератури, а про князя тільки, що міг ним бути так само добре Юрій Долгорукий, як Андрій Володимирович або Ярослав Володимирович. І справді! Як тут означити особу князя, коли в означеню часу взагалі не всі годять ся: одні приписують „Слово“ XIII в., другі XII в. а є й такі, що видять на нїм відпечаток XI в., доби Володимира Великого. За те в квестиях, що для вчених не стояли на першім пляні, вони більше-менше годять ся. Майже всі годять ся в тім, що льокальний кольорит „Слова“ відповідає Переяславщині; дальше, що в повістевім тлі „Слова“ (не в іномах) є щось індивідуального, а вкінці, що „Слово“ в многім нагадує народні оповідання, взагалі має народний характер. Я спинюсь на тих увагах трохи довше.

IV.

Найсильніше схожість повістєвого підкладу „Слова“, що про него більше треба догадуватись на основі поодиноких лише, але виразних натяків у „Словѣ“, з народними оповіданнями зазначив Безсонов, коментуючи народне оповідане „О Дворянинѣ Безсчастномъ“

Молодцѣ“ записане в двох варьянтах в Кузнецовій, Бережно-Дубровського повіта Рибніковим від калѣки Латишова („Пѣсни собранныя П. Н. Рыбниковымъ“ ч. II. Народныя былины, старины и побывальщины“ М. 1862 р. 267—279). Короткий зміст сего оповідання такий :

В Києві, на дворі князя Володимира жив Дворянин Безщасний Молодець, двайцять п'ять лѣт єму вірно служив, а „не вислужив ні слова гладкого, ні перини мягкой, ні якого чина, ні повисшеня, ні жалованя собі“. І вчув се від него сам князь Володимир; обдарував єго, — дванайцять соболів дав, золота, щоб пошив собі на Великдень Дворянин Безщасний Молодець шубу. А була вже Страстна субота. І знову зажурился Дворянин Безщасний Молодець, бо не було кому єму шубу пошити. Йде він по Києву, журить ся. Стрів стару жінку й вилаяв єї. Та надумавшись наздїгнав єї і поклонив ся, поздоровивши. І вчувши, вчїм дїло, порадила єму жєнщина. Позвала єго до себе і шубу вшила на диво. А вшивши ще й три золочені ячка дала, щоб похристосував ся двома з князем Володимиром і княгинєю Опраксою після заутренї, а третє назад прийєс. Дворянин Безщасний Молодець так і зробив. Прийшов до старої жєнщини христосуватись, та вона єму дала дванайцять ключів від дванайцяти дверей, щоб відчинив їх. Відчинивши всї двері, він побачив чудо не дївчину й похристосував ся з нею і вернув назад. — „Що-ж, бачив?“ — питає старуха. — „Бачив“ — каже він. — „А що взяв би єї за жінку?“ — „Ох, де менї взяти єї“ — відповів. — „То йди й проси князя Володимира і княгиню Опраксу, щоб сватали тебе.“ — Так і стало ся. Зажив Дворянин Безщасний Молодець з жінкою. Аж от і випав пир на дворі князя Володимира, — всї князі і бояре зїбрались за столом, похваляють ся, хто чим може. Тільки Дворянин Безщасний Молодець не похваляєть ся — мовчить, а коли спитав князь про причину, каже: „Чим менї хвалити ся? Задоволений чином, жалованєм, повиспенєм, задоволений і молодою жінкою: нема проти неї красавиці в Києві“. Тодї вискочив з за стола Федька Насьмішник і каже: „А я з єго хозяйкою три роки живу і ніхто про се не знає“. Обурился на те князь Володимир. — „Коли ти з нею три роки живєш, то принєси знак — золоте намисто з хрестами і я тобі повірю, посажу тебе на єго місци, а єго ззаду між мужиками-селянами“. Оттут стара жєнщина стає і Федцї Насьмішникови в пригодї. Вона показує єму дїм Дворянина Безщасного Молодця, а слуга з того дому помагає викрасти єму золоте намисто, за те, щоб Федька з нею оженив ся. І стало ся так як князь Володимир сказав. Федька Насьмішник став жити на місци

Дворянина Безщасного Молодця, а тому казали двір замітати, дрова носити і баню топити. Дальше оповідане є вже менше цікаве. Дворянин Безщасний Молодець продав свою жінку португальському купцеві, котрого вона по дорозі вкинула в море, а приїхавши в Португалію стала сама за него торгувати, поки не вмер португальський король. Новим королем мав стати з волі народа той, в кого перед царськими вратами проти Преображення Христового сама сьвічка запалає. І стала королем перебрана за мушину жінка Дворянина Безщасного Молодця. По трох роках вона вибрала ся до Києва, де князь Володимир приймив її по королівськи і казав примістити в домі старої жінщини. Розговорившись з нею, королева довідуєть ся, що се її мати, жінка небіщика португальського короля і обіцює їй відшити доньку. В тій цілі вона другого дня бере з собою з княжого двора Дворянина Безщасного Молодця, щоб той натопив їй баню, а в бані вона даєть ся ему пізнати. Потім приходять обое, як муж і жінка, перед князя Володимира; їх приймають з великою почесністю, а Федьці відрубують голову.

По всій імовірности се оповідане є останком билини що розпала ся в прозу. Промавляє за тим передовсім его поетичний склад, дальше дві дуже важні дати билинної доби — город Киев і князь Володимир, а вкінці і схожість сего оповідання зі справдішною билиною поміщеною в II кн. Кирівського, де оповідання йде про Добриню, що постигло его нещастє також із-за жінки, приймає імя скомороха Данила Заморнина і стає на службу в князя Володимира. Про него теж кажесть ся як про Дворянина Безщасного Молодця: „був-жив Добриня в дядушки, не вижив Добриня слова гладкого, не вижив Добриня хліба мягкого“. Ще більше в децим схоже се оповідане з билинами про Данила Ловчанина, Данила Денисовича, Василісу Микулишну, Василісу і Ставра, що теж носить часто імя Данила і др. Тіснійшим вузлом межі приведеним оповіданем а билинами є варіанти сего оповідання записані в VI випуску „Сказокъ“ Афанасьєва під N.N. 56, 60 і 61, що поодинокими подробицями як нпр. іменем Альоші Поповича і других богатирів ще сильнійше нагадують билину. В однім з тих варіантів (N. 60) перша часть оповідання сходить ся зовсім з оповіданем Рибнікова, а Дворянин Безщасний Молодець названий в ній Данилом.

Схожість сих оповідань з „Словомъ Данила Заточника“ представив Безсонов („Пѣсни собранныя Рыбниковымъ“ ч. II р. LXI—LXII) так: Схожість та виявляєть ся іменем героя, народною приповідкою, що відповідає однакою обом творам, вкінці подібностию положення осіб, а навіть подробицями деяких красок, натяків і ви-

разів. Так на пр. наші досліді доказали, що найстарша редакція „Слова“ повстала в Переяславі Полудневім, себ то в Київській області, де поміщають ся також акції билин і схожих з ними народних оповідань. Ціле „Слово“ переповнене реченнями і приповідками, а з них деякі, в редакції пізнійшій, приписують ся просто Данилови, „Даниль рече“: такіж уривочні реченя Данила знаходимо і в народних творах, нпр.: „погубляють мене перемёты женскіє“, „гдѣ слыхано, гдѣ видано, — братъ на брата со боемъ идѣтъ“, або те — про хлѣб мягкий і слово гладке, що перейшло в приповідку. В „Слові“ ужита і назва дворянина: „всякому дворянину тѣмъ имѣти честь и милость у князя, ноли ему мыкатися“. З всіх давніших пам'ятників одно „Слово“ задержало назву острова Буяна, куди послав князь героя билини. Опис робучого житя, наведений в „Слові“, — „се былъ есмь въ велицей нужи, подъ работнымъ яремомъ пострадахъ...“ нагадує нам, як в народнім оповіданю Данило топив у князя баню, замітав двір мітлюю. Вставлені в „Слово“ різноманітні вказівки на біду від жінщин відповідають бідам Данила із-за краси жінки по народним оповіданням. Деякі натяки, на позір не на місці і без звязку вставлені в „Слово“, з трудом пояснювані з него самого, набирають несподіваного освітлення при порівнанню з билинами і народними оповіданнями. „Яко Святополкъ виноватъ будя, избивъ братію, но и тако ти есть крѣпокъ“, — Данило побив рідних богатирів, від князя на него післаних, впав побачивши йдучого на него рідного брата Никиту і названого Добриню; „или ми речеши — солгалъ ми еси яко тать, — аще быхъ умѣлъ красти, только бы не скорѣхъ“, — похвала Данила жінкою перед князем показала ся (на час) брехнею і затримюфовав Альоша або Федька Насьмішник, що вкрав намисто; розбиране в „Слові“ припущенє, чи не пійти би вкінці в монастир, пригадує кінець житя Данила Ігнатєвича в монастири і т. д.

V.

Безсонова дивно вразили ті схожі місця спорідненого з билинами народного оповідання з „Словом Данила Заточника“, та вони не навели єго на думку шукати інших відповідей на питання, що єго і всіх других вчених найбільше морочили. Писатель Данило, автор „Слова“ і Данило Заточник — остали й дальше для Безсонова одною і тою самою історичною особою, в котрій він вкінці на диво відкрив багато схожого з казочним Данилом народних оповідань. Він і дальше як інші, вважав „Слово“ проханнем писаним

до якогось князя і, як інші вчені, силив ся знайти причину заточеня Данила. Може бути, що він вважав ті схожі з оповіданем народним натяки „Слова“ за-малим матерьялом до робленя яких небудь нових висновків, та ледви чи се могло-б бути причиною. А вже ж і всі его та інших вчених висновки опирали ся не на чім вишнім, як на тих-же натяках про Данила Заточника, якогось князя. якесь прикре положенє в заточеню чи на боярській службі і т. п. Всі праці над „Словом Данила Заточника“ в результаті зводились до означеня часу повстаня „Слова“, его автора Данила і князя, а все то лиш на основі поодиноких натяків у „Слові“. Бо-ж в самій річі другого матерьялу не було в нїм. Ціле „Слово“ — се збірка всяких сентенцій і приповідок, а новелістичне тло тої збірки зазначене справді лише натяками, що доперва при порівнаню „Слова“ з народними оповіданнями й билинами можна як небудь зрозуміти і повязати. І не лиш ті натяки, але й зазначуваний многими вченими льокальний кольорит Переяславщини в „Слові“, і признана навіть Модестовим схожість суспільних ідеалів „Слова“ з ідеалами Володимира Великого перестають по такім порівнаню бути загадкою. Приймивши раз на основі приведених місць „Слова“ припущенє що воно має щось спільного з билинами, можна наперед сподіватись, що й льокальний кольорит і ідеали его будуть кольоритом і ідеалами билин — кольоритом Переяславщини й ідеалами Володимира Великого билинного. І так воно справді й показуєть ся. А на основі того всего можна сказати, що повістевий елемент „Слова Данила Заточника“, який би він скупий не був, в слабим відгомонам билин і схожих з ними народних оповідань, звідки він по всій імовірности й зачерпнутий; — все инше, себ то іномічна часть „Слова“ — то вклад літературний, і его характер і жерела належалоб доперва подрібно розслідити. Тепер ясно стане, чому всі змагання вчених — віднайти що небудь історично-фактичного в „Слові“ не вдавали ся, чому вони на основі одного і того самого „Слова“ не могли означити дати его повстаня, чому тим самим вкінці й особа князя остаєть ся квестиєю спірною. Тому іменно, що незнаний перший автор „Слова“ не був ні Данилом ні Заточником, згаданим в тім творі, а не бувши ні одним ні другим, не писав справдішної просьби до ніякого князя, лиш літературний твір в формі подекуди просьби, а подекуди дидактичного трактату. Форма просьби до князя була в него лиш поетичним помислом, а Данило Заточник і все, що можна-б до него спеціально віднести — позичене з народної літератури, де може й були колись ще ближші до „Слова“ оповідання, як ті, що тепер знаємо.

Популярний на свій час зміст „Слова“ зробив его дуже улюбленою лектурою інтелігентних кругів руської суспільности, так що воно дуже часто переписувалось і перераблялось, нераз в дусі свого часу. Ті самі переписувачі, видаючи перед собою літературний твір в формі прохання якогось Данила Заточника до князя, а не знаючи того, що форма прохання є літературна, а Данило Заточник особа казочна, брали одно і друге так як бачили і означували особу князя на здогад різними іменами. Одному здавалось, що просьба відповідає більше просьбі до князя Ярослава Володимировича, — от він і написав так; иньшому видалось инакше, — він і писав по своему, зовсім так само як великоруські вчені. Одні-ж і другі мали при тім однакову слухаєність, бо „Слову“ се нічого не шкодило; противно ремінісценції з XII в. позволяли віднести „Слово“ до XII в., з XIII в. до XIII в. і т. д. Нині-ж, коли в тім „Слові“ назбирались ремінісценції всіх віків від XI—XVII, его можна віднести в частях до кожного з них з окрема, але ані до одного в цілості.

VI.

Оставало б ще відповісти на одно питанє: звідки автор „Слова Данила Заточника“ прийшов до заміру писати свій твір в формі прохання до князя? Міллер, Некрасов і Шляпкин вказували, правда, на подібні твори західної літератури; та тут треба би передовсім сконстатувати, чи котрий з тих творів на Русь був взагалі звісний, а се на разі трудно, бо одна схожість форм ще нічого не говорить. Щоб можна говорити про який небудь вплив одного твору на инший, про яку небудь залежність одного твору від другого, на се крім схожости їх форм треба мати також схожість змісту. А сего поки що нема тут, хоч є зовсім деінде — в двох творах звісного грецького хроніста Михайла Гліки. Михайло Гліка з Коркіри жив і писав в XII в. за часів цісаря Мануїла Комнена. За якусь велику провину, котрої характер впрочім не зовсім ясний, засудив его Мануїл Комнен на важку кару заточеня в Нумері, а відтак на осліпленє (гл. „Bibliothèque Grecque Vulgaire publiée par Emil Legrand“, Париж, 1880, т. I р. XIV—XX і студию К. Крумбахера в „Sitzungsberichte der philos.-philol. und der historischen Klasse der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften“ 1895, р. 391—460). З заточеня вже писав Михайло Гліка два письма до цісаря, і в них, представивши гірку долю заточника, обставав за своєю невинністю і просив уласкавлення. Оба ті письма — то поема, та підчас як перше

(Legrand, op. cit. p. 18—37 „Στίχοι γραμματικῶς Μιχαὴλ τοῦ Γλουᾶ οὗς ἔγραψε καὶ ὁ ἐν κατεσχέθῃ κειρὼν ἐκ προσεγγεῖας χειρὸς αὐτοῦ τινός“) від початку до кінця становить артистичну цілість, в другім (Krummbacher, op. cit.) іномічний елемент першого розростається і становить головну складову часть твору, а історія особистого горя автора і його прохання до цїсаря виповнюють лиш прольоґ і епільоґ.¹⁾ Епільоґ-же сей, як справедливо замітив Крумбахер (Mittelgriechische Sprichwörter p. 58), дуже сильно нагадує поеми сучасного Гліці поета-жебрака κατ' ἐξοχήν Теодора Птохопродрома,²⁾ писані для Мавроіоанна (Legrand, op. cit. p. 38—47), Севастократора (ibidem p. 48—51), а головно (бо є їх аж чотири) для Мануїла Комнена (ibidem p. 52—124).

Порівнявши всі ті вказані твори з „Словом Данила Заточника, я пересвідчив ся, що воно по своїй формі найбільше схоже, а місцями навіть ідентичне з іномічною просьбою Гліки, а посередно з поемами Птохопродрома. Прольоґ і епільоґ „Слова“ з винятком лєтенди про рибу відповідає прольоґам і епільоґам твору Гліки і поем Птохопродрома; опис гіркої долі заточника ідентичний з описом Гліки, а що до іномічної часті „Слова“ то тут схожість з твором Гліки є, правда, дуже слаба, хоч і зазначив єї д. Карнеєв, рецензуючи працю Крумбахера, та за те в поемах Птохопродрома є много тих натяків, до яких автор „Слова“ навязує ряди своїх приповідок.

„Слово Данила Заточника“ починається прольоґом, де автор каже, що уповаючи „въ разумъ ума своего“ і свою красномовність, покусив ся „написати всякъ сосудъ сердца“ свого. Та боячись княжого „похулення“ він зразу втік „отъ лица художества“ свого і тільки видячи княже „добросердіє“ удав ся „ко обычной его любви“.

„Στίχοι“ Гліки починають ся подібним представленням довіря в силу свого розуму і досьвіду (Legrand op. cit. p. 18);

Ἦρουν παίδιν, ἐγέρασα, πολὺν διήλθον κόσμον.
σοφῶν ἀρχαίῳ ἤμουςα, πολλὰς ἀνέγνων βιβλους,
πάντων ἐν πέτρᾳ γέγονα, πᾶσαν ἔδον ἐξεύρον,

¹⁾ Ієвстичний розбір збірки приповідок М. Гліки подав Крумбахер в „Sitzungsberichte der philos.-philol. und der histor. Classe der k. b. Akademie zu München“ 1893, т. II. ст. 1—272 „Mittelgriechische Sprichwörter“.

²⁾ Про него гл. в Наймана „Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert“ Липськ 1888, р. 37 і в Крумбахера „Geschichte der byzantinischen Litteratur“ р. 398.

πλάσματα πάλιν μυθικά καὶ λόγους γραΐδων,
 ἡκριβωσάμην, ἔφασιν, ἐξ ἀπαλῶ ἐνυχων,
 τὴν γινῶσιν σχεῖν πειρώμενος, πάντων καὶ τῶν τυχόντων
 ὥς μὴ καταβαπτίζεσθαι βυθῷ τῆς ἀγνωσίας.

Початок поеми Птохопродрома написаної для цїсаря Мануїла Комнена (Legrand op. cit. p. 52—53) нагадує не лиш страх Данила в „Слові“ але й кінець „Слова“:

Ἐμὲ δὲ σκόπει μύρμηκα, δέσποτα στεφφόρες,
 κατὰ τῶν λόγων τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀκτημοσύνην,
 λέοντας δὲ τοὺς ῥήτορας μετὰ τῶν φιλοσόφων,
 οἵτινες ὧσιν δυνατοὶ τοῦ γραφεῖν καὶ στιχίζειν,
 καὶ συγγραφὰς νικητικὰς ἡρωϊκὰς συμπλέκειν.
 ὅμως ἐκεῖνοι γράφουσιν σοφῶς καὶ κατὰ λόγων,
 ὥσπερ σοφοὶ καὶ ῥήτορες· ἐγὼ δὲ οὐχ οὕτως γράφω,
 καὶ γὰρ ἀγράμματος εἰμὶ καὶ νέος ῥακενδύτης,
 καὶ μοναχὸς τῶν εὐτελῶν, τῶν ἀποκαθισμένων,
 καὶ τὴν ἰσχὺν ἐπίσης τε μύρμηκος κεκτημένων.

А в другій поемі его-ж (Legrand op. cit. p. 109) читаємо в тїм місци:

Ἀλλὰ μὴ κλείσης ἀκοὰς, μηδὲ ἀποστραφῆς με

 εἰ γὰρ καὶ λέξων ἤρχομεν μυθοπλαστῶν τοὺς λόγους
 εὐλύτος εἶχες, βασιλεῦ, πάντων ἐκ τούτων λύσιν.
 ἐν σοὶ γὰρ ἐγκατοίκησεν ἡ τοῦ θεοῦ προνοία,
 ἡ Σολυμῶντος ἄρρητος θεόσοφος σοφία.
 Ἀλλ' ἄρχομαι τὰ κατ' ἐμὲ τῷ κράτει σοῦ γνωρίσαι,
 καὶ πόσῃν ὁ τρισάθλιος ὑπέστην τὴν ζημίαν
 ἐκ τοῦ μαθεῖν με γράμματα καὶ βίβλους ἀναγνώναι
 καὶ τῶν ἀρχαίων μυθουργῶν τὰς ληρομυθουργίας.

Сї місяця відповідають зовсїм словам Данила Заточника: „Азъ бо, княже господине, ни за морє ходилъ, ни отъ философъ научилъ ся, но быхъ яко падая пчела по различнымъ цвѣтомъ и совокупляя яко медвенный сотъ, тако и азъ по многимъ книгамъ собирая сладость словесную и разумъ, и совокупихъ яко мѣхъ воды моръския, а не отъ своего разума, но отъ божія промысла. Сїи суть словеса, да не уже много глаголю.“ Тут наступає легенда про рибу, що як я сказав вже, є значно пізнійшою вставкою Сьвідчить за тим

вже те саме, що вона тут зовсім не на місці. Вона перериває зв'язок останніх слів Данила з попередніми. А каже Данило даліше таке: „Уже бо предстану глаголати, да не буду яко мѣхъ оутелъ, рання богатество оубогимъ; да не оуподоблю ся жерновамъ яко тѣ многія люди насыщають, а сами себе не можуть насытити ся; да не возненавидѣнъ буду миру со многою бесѣдою“ і т. д.

Те саме говорить і Птохопродром (Legrand op. cit. p. 57):

Ἐχω καὶ πλείστα καὶ πολλὰ, καὶ τίς νὰ τὰ συνγράψῃ;
καταλιμπάνω γὰρ αὐτὰ διὰ τὴν πολυλεξίαν,
ἵνα μὴ φαίνομαι βαρὺς τῷ κράτει σου καὶ λόλος.

І само закінченє: „Господи! дай же князю нашему силу самсонову, храбрость александрову, кротость давидову,“ і т. д. згоджується з закінченням поеми Птохопродрома (Legrand op. cit. p. 124):

Τοὺς τέσσαρας προβάλλομαι, θεόστεπτε, μεσίτας,
τοὺς μαρτυρήσαντας στερρῶς ὑπὲρ Χριστοῦ σωτῆρος,
Γεόργιον, Δημήτριον, Τυρωνα, Στρατηλάτην,
οἱ τε καὶ ταξιθεύοιεν ἐν πᾶσι ταξιδίοις
καὶ συνοδοὶ ποροῦσι σου τῷ τρισκρατίστῳ κράτει.

По прольоту в „Словѣ Данила Заточника“ змальована чорними красками доля заточника, що живе „яко трава блещанна, растуца за стѣнию, на нюже ни солнце сияеть, ни дождѣ идетъ;“ — так і він є „всѣми обидимъ, зане ограженъ естъ страхомъ грозы“ княжої, „зане, кому любовь, а ему горе лютое“ і т. д. Други й кривні відцурались его при напасти. Очима плачуть з ним, а серцем сьміють ся з него. Цілий сей опис переплітаний приповідками, і їх іде даліше цілий ряд. Вкінці Данило знову вертає до своєї нужди: „Азъ же худы добре дивлю ся. Но егда веселиши ся многими брашны, а мнѣ помяни сухъ хлѣбъ ядушъ, или пиєши сладкое питіє, а мнѣ помяни теплу воду пьющи, и праха нападша отъ мѣста за вѣтрєня. Егда ляжєши на мягькихъ постеляхъ подъ собольими одѣялы, а мнѣ помяни подъ единымъ платомъ лежаща, и зимою умирающа, и каплями дождевными яко стрѣлами сердце пронизающе.“

Такий сам опис горя і нужди заточника стрічаємо в поемах Птохопродрома і епілогу до збірки приповідок Гліки. До приповідки „Ἀποθᾶμενος φίλον οὐκ ἔχει“, Гліка навіязує свою власну історію. Він звертає ся до милосердного і чоловіколюбного цїсаря з проханням за поміч. Провина повалила его на землю; всего він позбув ся;

други й кривні всі від него втікають; люті грабіжники скористали з его самоти, і вважаючи его небіщником, винесли з бідної хижі все аж до нитки, так що він, бувши перше на пів голий, тепер зовсім голий став. Тим то найласкавіший, найдобротливіший цісар може змилюєть ся над ним, приодіне его. За те він знову буде славити его могутність. Може б цісар і з тої западні темної визволив его на світ божий, з тої западні, де він не чотири дні але п'ять літ караєть ся. Коли цісар дасть волю его журливому скорбному сердцю, то він за те дасть волю своїм устам у звеличання цісаря; він ціле життя буде молити ся за увінчаного побідами цісаря. — Отсе є докладний зміст довшого епілогу Іліки (порівн. Крумбахера „*Mittelgriechische Sprichwörter*“ р. 58), що майже дослова відповідає повисшому уступови з „Слова Данила Заточника“. Навіть відносини Данила до князя ті самі, що і в Іліки: „Княже господине, каже Данило, яви ми зракъ лица твоего яко гласъ твой сладокъ, и образъ твой государевъ красенъ, и лице твое свѣтло и благолюпно, и разумъ твой государевъ яко же прекрасный рай многоплодовитъ“. Як Іліка, так само й Данило готов славити свого князя коб той лиш „пустив тучу художества его на землю, поставив „сосуды скуделничьи подъ потокъ капля языка“ і т. д.

Крумбахер порівнюючи сей епілог іномічної збірки Іліки з паралельними уступами в поемах Птохопродрома, що можна б назвати по просту жебрацькими піснями, замітив так в одного як в другого вельми характеристичне сполученє собачого майже рабства з лакейською безчельністю (*Verbindung hündischer Unterwürfigkeit mit lakaienhafter Frechheit*). Слід того видко і в „Слові Данила Заточника“, про що так згідно виразив ся вже Голубінский.

Останню часть „Слова“ виповнюють в більшій часті іноми, що по часті навязані до думок автора, а по часті вставлені зовсім без звязку. І так Данило просячи князя по змалюванню свого прикрого положення і своєї нужди за материяльну поміч висказуєть ся в численних приповідках про значінє щедрости і скупости князів та бояр взагалі; пригадуючи князеві, що бідний та розумний заслугує скорше на ласку як багатий та дурний, він розправляє в приповідках про розумних і дурних взагалі (порівн. в поемі Іліки у Лейрана оп. cit. р. 25 „Τὰ γράμματα τιμὴν ἔχουσιν, ἀλήθεια μετέδλην“ і т. д.); сподіючись закиду брехні зі сторони князя він і той закид стараєть ся унеможливити іномічним філософованием: „Или ми речеши: отъ безумія ми еси молвилъ: то не видалъ еси неба полѣстяна, ни звѣздъ лутовяныхъ, ни безумна мудрость глаголюще. Или ми рече-

ши солгалъ ми еси аки песь: добраго бо пса князи и бояре любятъ. Или ми речеши: солгалъ ми еси аки тать: аще быхъ оумѣлъ оукрасти, толко бы не скорбѣхъ“ і т. д. Те саме є і в поемі Гліки (Legrand op. cit. p. 22):

Εἴ τις ἄν λέγῃ· „ψεύδεται, φλυαρεῖ, μὴ τὸν πιστεύῃς!“
 Κάνεις ποτὲ οὐκ ἐπόνεσεν, οὐκ οἶδε τί ἐνὶ ὀνόματι,
 ὅπου πονεσθῇ κεφαλὴν καὶ ὅπου πονέσθῃ πτέρναν
 ἐπίσης ἀναγκάζονται καὶ ἐπίσης ὀδυῶνται.
 ἐκείνους ὅπου ἐπόνεσαν ἐρώτα, καὶ νὰ μάθῃς.

Найменьше вяжеть ся з „Словом Данила Заточника“ уступ іномічний вимірений против злоби женщин, що мабуть внесли туди пізнййші копісти з „Пчелъ“ або впрост зі „Слова о злыхъ женахъ.“ Та все таки можна припускати, що вже в первістній перерібіці „Слова“ був якийсь натяк про женщин, що потім легко прийшло ся розширити копістам. Се тим правдоподібнійше, що і в грецькім первовзорі „Слова“, в поемі Гліки є епізоди про женщин, зовсім схожі з відповідними уступами „Слова“. Я наведу для прикладу хоч би такий характеристичний епізод (Legrand op. cit. p. 27):

Ἦδε κριταὶ καὶ δίκαια καὶ νόμοι καὶ κανόνες.
 ἡ παπαδιὰ παρέπεσεν, ἐξύβρισε τὴν κοίτην,
 καὶ καθαιροῦσι τὸν παπᾶν, αἱ συμφορὰ μεγάλη!
 Ἐκείνη παρηγόρησε, καὶ τοῦτον τιμωροῦσιν.
 і т. д.

Уступ про женщин в „Словѣ“ є лиш переповіданєм наведеного грецького епізоду, а таких епізодів і у Гліки і у Птохопродрома стрічаєть ся ще більше.

Всі ті думки, що вяжуть ся з собою трохи поверховно, виражені в „Словѣ“ приповідками, що хоч в малій части сходять ся з приповідками грецьких авторів, то все таки мають з ними одно спільне: морально-духовний характер. Мені здаєть ся одначе, що я вже й так навів доста паралельних місць з „Слова Данила Заточника“ і поем Гліки та Птохопродрома, щоб переконати кожного в залежности першого від других. Я спробую ще лиш означити більше менше час повстаня „Слова Данила Заточника“. Поеми Михайла Гліки повстали в доста певно означенім часі, одна (іномічна збірка) в 1164 р., а друга найбільше пять літ перед першою, в кождім разі межі 1159—1164 pp. (гл. в „Byzantinische Zeitschrift“ видаваній Крумбахером в Липську, т. V зошит I, з січня 1896 р.,

статю І. Дрезеке: „Zu Michael Glykas“ р. 54—62). Першу-ж копію „Слова Данила Заточника“, найстаршу, яка заховала ся до наших часів маємо з XV в. — копію Ундольською. Зваживши-ж тепер, що на те, аби який небудь твір став популярним і був копіюваний, треба довшого часу й пригадавши собі, що вже в XIV в. „Слово Данила Заточника“ було досить знане (звістка літописця!), а з другого боку й те, що розповсюднене поем Гліки і Птохопродрома вимагало теж якогось часу, — ми повстане „Слова Данила Заточника“ можемо віднести до XIII, а найдалше до початку XIV в. Більше про час повстання „Слова“ сказати не можна нічого, бо нема на се найменших дат.

Остаточні-ж висновки снх заміток такі:

1) Памятка старо-руської літератури звітна під назвою „Слова Данила Заточника“ не є оригінальним твором лиш перерібною поем грецького хроніста з XII в. М. Гліки, а посередно его сучасника Теодора Птохопродрома.

2) Данило Заточник „Слова“ і Данило Нещасний Дворянин народних оповідань є одна і та сама особа, що в руську перерібку грецьких творів вставили найімовірніше пізнійші копії разом з иньшими вставками та в ніякім разі не є се автор „Слова“.

3) Все що відносить ся до особи Данила Заточника в „Слові“ взяте в першім ряді з вказаних грецьких творів, в другім з народних оповідань (льокальний кольорит „Слова“ і історичні спомини XI в.); мотиви іномічної части „Слова“ походять по части з першого жерела, почасти-ж з подібних іномічних збірок руської редакції.

4) Час повстання „Слова“ можна означити лиш загально; найімовірніше воно повстало в XIII або з початком XIV в.

5) Не знаний автор „Слова“, не бувши сам ніяким заточником, не писав прохання до ніякого князя. Форма просьби дістала ся ему готова з Візантії.

6) Пізнійші копії і перерібники „Слова“ не знаючи нічого про казочний характер Данила Заточника, ні про чисто літературний характер его прохання, бачили в Данилі історичну особу, а в формі прохання справдішне прохання і старали ся означувати в своїх копіях та перерібках особу князя по імені, кождий по своему, за для чого нині в різних копіях бачимо імена різних князів.

7) З огляду на все сказане на „Слово Данила Заточника“ належить дивити ся як на чисто-літературний твір без історичного підкладу (руського!) в роді таких як Пчела, Цѣль, Златоструй і т. и. Історичного є в нїм тільки, що ремінісценції XIII—XVII вв., що попали в „Слово“ завдяки різним переписувачам.

У Відни, дня 1 Лютого 1896 р.

Слово Данила Заточника.

(Копія Толстого з XVII віка).

Слово о Даниле Заточникѣ.

Востру́бимъ, бра́тіє, яко во злѣтокованныя трубы, въ разумъ оума своего, и начнемъ биті сребренныя арганы; и возвѣмъ мудрости своя¹⁾.

Боже, Боже мой! въскую мя еси оставилъ. Востѣни слава моя, востани въ псалтѣри и въ гуслехъ; востѣну рано, исповѣмти ся. Да разверзу во притчах гаданіе мое; провѣщаю во языцѣхъ славу мою. Срдце бо [с]мысленнаго укрѣпляется въ телеси его мудростію. Бысть языкъ мой трость книжника скорописца, и оувѣтлива уста, аки рѣчынная быстрость; сего ради покушѣхся написати всяк соуузъ срдца моего, и разбихъ злѣ, аки древняя млдница о камень. Но бою ся, господине, похуленіе твоего на мя; азъ бо есмь яко она смоковница проклятая, не имѣя плода покаяннію; имѣю бо срдце аки лицѣ без очію, и бысть оумъ мой яко ноцны вранъ на ныріщи забдѣхъ и разысхася животъ мой аки ханаонскі ц(а)рь буестію, и покрѣи мя нищета аки Чермное море Фараона²⁾. Сѣ же бѣхъ написѣхъ, бѣжах о(т) лица художества моего, ѡки Агаря рабѣниа от Сѣрры г(оспо)жи своеѣ. Но видѣхъ, г(оспо)д(и)не кн(я)же, твое добросердіе к себѣ, и притекох ко обычной твоей любвѣ, г(лаго)летъ бо писаніе: просящему оу тебе дѣи, толкущему отвори, да не лишен будещи ц(а)рства н(е)б(е)снаго³⁾; писано бо есть: возверзи на Г(оспод)а печаль свою, той тя препитаєтъ вѣѣкы.

В () взяті слова, вставлені замість титл і знаків скорочень.

1) В копії Ундольського читаємо дальше: „и ударим в мысли ума своего поюще в б(о)год(у)хновенныя свѣрили да восплачются в нас д(у)шеполезный помыслы“.

2) В коп. Унд. читаємо далі: „не оста обиліе посреде́ дому́ моего аки солнце на гавалѣ“.

3) В коп. Унд. в тім місці чит.: „д(а)в(и)дъ рече: не суть рѣчи, ни словеса, ихже не слышатся гл(аси) их. Мы не умоли, но во(з)гл(аго)л(е)мъ къ г(осподи)ну“

Азъ бо есмь, кн(я)же г(оспо)д(и)не, яко трава блещанна, растуще за стѣнию, на нюже ни с(о)л(н)це сияеть, ни дождь идетъ: тако и азъ, кн(я)же г(оспо)д(и)не, всѣми обидимъ есмь, зане огражѣнъ есмь страхомъ грозы твоея, яко оплѣтомъ твѣрдимъ. Но не возри на мя, кн(я)же г(оспо)д(и)не, яко волкъ на ягня; но возри на мя, г(оспо)д(и)не мой аки м(а)ти на мл(аде)нца. Возри, г(осподи)не на птицы н(е)б(е)сныя; яко ти ни орютъ, ни сѣютъ, ни в житницу собирають, но оуповають на м(и)л(ос)ть б(о)жію; тако и мы, кн(я)же г(осподи)не, желаемъ твоей м(и)л(ос)ти: зане, г(осподи)не, кому любово¹⁾ а мнѣ горе лютое; кому Белѣ озеро, а мнѣ черныя смѣлы; кому Лачъ озеро, а мнѣ, на немъ сѣдѣ, плачь горки; кому ти естъ Новѣгород, а мнѣ оуглы опали: зане не процвѣте часть моя²⁾. Друзи же мой и ближнии мои и тѣи о[т]врѣгоша ся менѣ: зане не поставих предъ ними трапѣзы многоразличныхъ бращень. Мнози бо дружатся со мною, а погнѣтающе руки въ соліло а при напасти аки врази обрѣтаются и пакы помагающе подразити нѣзи мой: очима бо плачють со мною, а с(е)р(д)цемъ смѣются. Тѣмже не иму другу вѣры; и не надѣйся на брата. Не лгалъ бо ми Ростиславъ князь³⁾: лѣпши бы ми см(е)рть, а не Курское кня(же)ніе. Такѣж и мужеви: лѣпше бы ми смерть, нежели продолжен животъ в нищетѣ; якоже бо Соломанъ рече: ни богатства, ни оубожества не дай ми Г(осподи), ащели буду богатъ, гордость восприму; аще ли буду убогъ, помышляю на татбу и на розбон, а женѣ на блядню.

Тѣмже вопію къ тебѣ, кня(же) мой, г(оспо)д(и)не мой, одержимъ есмь нищетю: помилуй мя, сыне великаго ц(а)ря Владимира⁴⁾, да

своему всѣм(и)л(ос)тивому кн(я)зю Ярославу всѣволодовичю.“ Дальше порядок речень і сполученя їх в копії Ундольського і Чудовської різняться ся від порядку і сполучень копії Толстого. Зміст їх однакий, хоч в копії Ундольського все більше попутане й хаотичне до самого кінця, так само як і в схожій з нею копії Чудовської. В загалі-ж треба признати, що при браку якого небудь пляну писання в усіх копіях, копії Толстого і схожі з него копії Академична, Копенгагенська і Морозовська ліпші від копії Ундольського і Морозовської а так само й від копії Соловещької і ір. Д. Н. Толстого, що будучи схожі з двома сестаними, є на половину скорочені, перерізані.

¹⁾ В копії Морозовській: „любовь“, в Копенгагенській: „блага любиво“, в Академичній: „б(о)голюбиво“. Мала се бути якась назва топографічна, тепер не зрозуміла.

²⁾ В копії Ундольського: „Кому ти е(с) переяславль а мнѣ гореславль, зане час не прорастане в нем.“

³⁾ В Копенгагенській копії чит: „Ярославъ князь“...

⁴⁾ В Копенгагенській копії чит: „великаго князя Володимира“.

не восплачу ся рыдая, яко Адám раіо. Пусти тучю художествá моего на землю: зане, кн(я)же г(осподи)не, богатъ мужъ вездѣ знаѣмъ есть и въ чюжей землѣ дру́зи имѣеть, а оубогъ и во своихъ невидимо ходитъ. Богатъ возгл(аго)летъ, всѣ возмолча́тъ, а сло́во его вознесу́тъ до облакъ; а оубогъ возгл(агол)етъ, вси нань кликну́тъ и оуста ему заградя́тъ: ихже ризы свѣтлы, тѣхъ и рѣчь честна́.

Кн(я)же мой, г(осподи)не мой! избави мя от нищеты́ сея, яко се́рну о тенета́, яко пти́цу отъ кляпцы, яко оу́тя от ногте́й носимаго ястреба, яко овцу́ от оустъ лво́выхъ. Азъ бо есмѣ́, кн(я)же г(осподи)не, яко дре́во при путі́: мно́зи посѣ́кають его́ и на о́гнь вмѣ́шутъ; також и азъ всѣми обидимъ есмь, зане огра́женъ есмь стра́хомъ грозы твоея́.

Якоже бо олово гніеть, ча́сто разваряему: тако и ч(е)л(овѣ)къ приѣмлет многія бѣды́. Никтоже мо́жетъ соли зоба́ти, ни въ печа́ли смыслити; всякъ бо ч(е)л(овѣ)къ хитритъ и м(уд)ритъ о чюжей бѣдѣ́, а о своѣ́й не мо́жетъ смы́слити. Злато искуша́ется огнемъ, а ч(е)л(овѣ)къ напáстъми; пшени́ца бо, мно́го мучима, чистъ хлѣ́бъ подае́тъ, а въ печа́ли обрѣ́тае́тъ ч(е)л(овѣ)къ оу́мъ совершенъ. Мо́лве рѣ́зы извѣ́дають, а ч(е)л(овѣ)ка печа́ль; печалну́ мужу засы́шутъ кости. Аще кто ч(е)л(овѣ)ка въ печа́ли при́зритъ, какъ студѣ́ною водо́ю напои́тъ во знойный д(е)нь. Пти́ца бо раду́ется веснѣ́ а мл(аде)не́ц м(а)т(е)ри; тако и азъ, кн(я)же г(осподи)не, радую́ся твое́й м(и)л(о)сти; весна оу́бо оукрашае́тъ цвѣ́ты землю, а ты кн(я)же г(осподи)не, оживляеши всѣ́ ч(е)л(овѣ)кы своею м(и)л(о)стью, сироты и вдовицы, о(т) велмо́жь погружа́еми. Кн(я)же г(осподи)не! яви ми зра́къ лица́ твоего́ яко гл(а)съ твой сладокъ, и образ твой г(осу)д(а)ревъ красе́нъ, и лице́ твое свѣ́тло и бл(а)гоу́пно, и разум тво́й г(осу)д(а)ревъ якоже прекра́сный ра́й мно́го плодови́тъ. Азъ же ху́ды добре дѣ́влю ся. Но егда веселиши ся мно́гими бра́шны, а мнѣ́ помяни сухъ хлѣ́бъ ядущъ, или пи́еши сладкое пи́тіе, а мнѣ́ помяни теплу́ воду пью́щи, и пра́ха нападша от мѣ́ста за́вѣтреня. Егда́ ляжеша на мя́гкихъ постѣ́ляхъ подъ собольими одѣ́ялы, а мнѣ́ помяни под е́динымъ пла́томъ лежа́ща, и зимо́ю умираю́ща, и ка́плями дождѣ́вными яко стрѣ́лами с(е)р(д)це проні́зающе.

Да не буді́, кн(я)же, рука́ твоя согбена на пода́ніе оубогимъ: ни чаше́ю бо море́ росчерпати, ни на́шимъ иманіе́мъ твоего́ дому исто́щити. Якоже бо нево́дъ не удержи́тъ воды, но то́чію е́дины рыбы: тако и ты, кн(я)же г(осподи)не, не воздержи́ злáта и сребра, но розда́й люде́мъ, Пáволока испре́щренна мно́гими шелкѣ́, краснó лице́ являе́тъ: тако и кн(я)зь мно́гими люде́ми ч(ес)т(е)нъ и сла́венъ по всѣ́мъ стра́намъ: яко же рече́ Соломанъ: сла́ва ц(а)рю́ во мно́-

зѣхъ языцѣхъ; тако и тебѣ кн(я)же, слава и побѣда велика во мнозехъ языцехъ. Якоже бо похвалѣся Ёзыкѣй царь послѡмъ царя вавилоньскаго, и показаша имъ множество злата и средбра; онѣ же рѣша ему: нашъ ц(а)рь богатее тебя, не мно(же)ство(мъ) злата, но множествомъ воя: занеже мужи злато добудутъ, а златомъ людей не добыти. Якоже рече Святославъ кн(я)зь Игоревъ¹⁾ идый на ц(а)ря съ мѣлою дружиною и рече имъ: братіе! намъ ли от града погинути, или граду от нас пленѣну быти? Якоже Богъ повѣлеть, тако и будетъ: поженетъ бо единый стѡ, а от ста двѣгнется тысяща; надѣяся на Г(оспод)а яко гора Сіонъ не подвижется во вѣки. Дивѣя за буяномъ конѣмъ пѣствити, а за добрымъ кн(я)земъ воевати; многажды бо безнарядіемъ полцы погибають. Видѣхъ великъ звѣрь, а главы не имѣетъ: тако и добрыя полки без добраго кн(я)зя погибають. Гусли бо строятся персты, а тѣло основается жѣлами а дубъ крѣпится множествомъ коренія: тако и градъ нашъ крѣпится твоею державою: зане кн(я)зь щедръ о(т)ецъ естъ всѣмъ; слуги бо мнози о(т)ца и м(а)тери лишѣются и къ нему прибѣгають. Добру бо господину служа, дослужится свободы; а злу г(осподи)ну служа, дослужится болшіа работы. Зане кн(я)зь щедръ, аки река без береговъ текуще всквозъ дубравы, напаяюще не токмо ч(е)л(овѣ)цы, но и скоти и вся звѣри; а кн(я)зь скупъ, аки рѣка, великъ брегъ имущъ каменны: нелзя пѣти, ни коня напоити. А бояринъ щедръ, аки кла(де)зь сладокъ, а скупъ боѣринъ, аки кладезъ солонъ. Не имѣй себѣ двора близъ кн(я)жа двора; не держи села близъ кн(я)жа села: тѣоунъ бо его яко огонь трепетицею накладенъ, а рядовичи его яко искры; аще о(т) огня оустережешься, но отъ искры не можешь оустрецишься жженіе портъ²⁾.

Кн(я)же г(осподи)не мой! не лишѣ хлѣба нища м(у)дра, ни вознеси до облакъ богатаго безоумна, несмысленна: нищъ бо м(у)дръ, яко злато въ кѣлне сосудѣ, а богаты красенъ несмысленъ, то, аки паволочитое зголовье, солѡмы нѣткано. Г(осподи)не мой! не зри внѣшняя моя, но зри внутренняя: азъ бо одѣяніемъ есмь скуденъ, но ра(з)умомъ обѣленъ; юнъ возрастъ имѣю, а старъ смысломъ³⁾;

¹⁾ В копіяхъ Копенгагенській і Морозовській чит. „сынъ ольжинъ“.

²⁾ Сему уступови відповідає в копії Ундольського таке: „Кн(я)же мой г(осподи)не. се былъ есмь въ велицей нужи подъ работнымъ яремомъ пострадалъ. все то е искусихъ яко зло ес. лучше бы ми видѣ(и) нога своя въ лычницы въ дому моемъ нежли въ черменѣ сапогъ въ боярствѣ дворѣ и т. д.“

³⁾ В копії Ундольського чит.: „аще т(и) есмь на рати не хоробръ но на словехъ есмь крѣпокъ“.

быхъ мыслію яко орѣлъ парѣй по воздуху. Но постави сосуды скуделничѣи подѣ потокѣ капля язѣка моего, да накаплютъ ти сла(д)-чайши меду словеса оустѣ моихъ; якоже речѣ Д(а)видѣ сладка словеса твоя паче меда оустомъ моимъ; Соломан речѣ: словеса добра напаяютъ д(у)шу, покрываетъ же печаль сердце безумному. Мужа бо мудра посылай, мало ему кажи; а безумна посылай, самъ не ленися по немъ ити. Очи бо мудрыхъ желаютъ бл(а)-гыхъ, а безумнаго дому пировнаго. Лѣиши слышати прѣіе оумныхъ, нежели безумныхъ наказаніе. Дай премудру вину, премудріе будетъ. Не сѣи бо на браздахъ жита, ни мудрости на с(е)рдце безумныхъ: безумныхъ бо ни орѣютъ, ни сѣютъ, ни въ житницы собираютъ, но сами ся ражаютъ.

Какъ во оутелѣ мѣхъ воду лити, такъ безумнаго оучити; псомъ и свиніямъ не надобе злато и сребро, ни безумному мудрая словеса; ни мертвеца розсмешити, ни безумна наказати. Дѣти бѣгають рода а Г(осподѣ) пьяного ч(е)л(овѣ)ка. Коли пожретъ синица орла, коли каменіе воспловетъ по водѣ, коли свинія почнетъ на бѣлку лаяти, тогда безумный оуму научится.

Или ми речеши: от безумія ми еси молѣвилъ: то не видалъ есми неба польстѣна, ни звѣздъ луговяныхъ, ни безумна мудрость гл(аго)люще. Или ми ре(че)ши: солгалъ ми еси аки псѣ: добраго бо пса князи и бояре любятъ. Или ми ре(че)ши: солгалъ ми еси аки татѣ; аще быхъ оумѣлъ оукрасти, толко бы не скорбѣхъ. Д(ѣ)-в(и)ца погубляетъ красоту свою бляднею, а мужъ мужество свое татбою. Кн(я)же мой г(осподи)не! не море топить корабли, но вѣтри; а не огонь творитъ разжженіе желѣзу, но надыманіе мешнобѣ: такоже и кн(я)зь не самъ впадаетъ во многіи въ вещи злыя, но думцы вводятъ. З добрымъ бо думцею кн(я)зь высока столѣ думаетца, а с лихимъ думцею думает, и малаго столѣ лишѣнъ будетъ.

Гл(аголе)тъ бо в(ѣ) мирьски прѣтчах: не скотъ въ скотѣхъ коза, а не звѣрь во звѣрѣхъ ѣжъ, не рыба въ рыбахъ ракъ, не птица во птицахъ нѣпотырѣ; а не мужъ въ мужѣхъ, кѣмъ своя женѣ владѣтъ; не женѣ въ женахъ, ѣже от своего мужа блядѣтъ; не работа въ работахъ, под жѣнками воз возѣти Дивѣ дѣва, кто повмаетъ жену злообразну, прибытка ради. Нѣкогда же видѣхъ жену злообразну, принѣюще къ зеркалу и мажущися румянцемъ, и рѣхъ ей: не зри въ зеркало, видѣвше лѣпость лица своего, зане большую печаль принѣмши себѣ. Или речеши: женѣся у богѣта тѣстѣя, чти дѣля, а ту пей, и яжъ, и веселися въ великой радости и любве; то лѣпше волѣ ввести въ домъ свой, нежели злая жена

поня́ти: во[лѣ] бо не молвить, ни злѣ мы́слить; а злая́ жена бѣ́ма бѣ́сится, а кротима вѣ́сится, въ богѣ́тстве горди́тся, а во оубоже́ствѣ́ иныхъ осужаетъ. Что е́сть жена́ зла? гостница неоусыпа́емая; купница бѣ́совская. Что е́сть жена́ злѣ́? мирскы мятѣ́жь, ослеплѣ́ніе оуму, нача́лница всякой злобѣ́, во ц(е)ркви бѣ́совская мытница, поборница грѣ́ху, заса́да сп(а)сенію. Аще кото́рый мужъ ѣ́мать смотрѣ́ти на красоту́ жены своея́ і́ на ея́ ла́скавая́ словеса́, а дѣ́лѣ́ ея не испытаетъ: то дай Б(о)гъ́ ему́ трясею́ болѣ́ти. Но по сему́ рассмотрите́ злу́ жену́, ѣ́же рече́тъ мужу́ своему́: г(осподи)не мой, свѣ́те очію́ моею́! азъ на́ ты не могу́ зрѣ́ти; егда́ гл(агол)еши́ ми, тогда́ взираю́ на́ ты ѣ́ обооумираю́, и возрожа́тъ́ мя оуды́ тѣ́ла моего́.

Ѣ́ о женахъ. Послушайте́ жены ап(осто)ла́ Павла, гл(агол)ю́ща: кр(е)сѣ́тъ е́сть глава́ ц(е)ркви, а мужъ́ женѣ́ своей. Жены́ же оу́ ц(е)ркви сто́ятъ моляше́ся Б(о)гу́ и с(вя)теи́ Б(огороди)цы; а чему́ ся хотите́ оучити, и вы́ оучитесь́ в домѣ́х оу́ мужей́ своихъ; а вы́ му́жи по зако́ну держите́ жены́ своя́, поне́ борзо¹⁾ обрѣ́сти добрыхъ́ женѣ́. Жена́ добра́ вѣ́нецъ мужу́ своему́ и безпечаліе́; а злая́ жена́ лю́та печаль, изотщаніе́ дому. Червь́ бо древо́ тлѣ́тъ, а злая́ жена́ домъ́ мужа́ своего́ теряетъ. Лутчи́ е́сть во оутлѣ́ лодѣ́ по водѣ́ ѣ́здити, неже́ли злѣ́ женѣ́ тайны́ повѣ́дати: оутлая́ ладья́ порты́ по́мочитъ, а злая́ жена́ всю́ жизнь́ мужа́ своего́ погубля́етъ. Лѣ́пши е́сть ка́мень долоти́ти, неже́ли злая́ жена́ оучити; ѣ́ли желѣ́зо варѣ́ти: желѣ́зо оуваришь, а злы́ жены́ не нао́учишь; злая́ бо жена́ ни о́ученія́ слушае́тъ, ни Б(о)га́ ся бои́тъ, ни людей́ стыди́тся, но вся́ оукаря́ет и вся́ осужает. Что́ лва́ злѣ́е в четвероно́гих? и что́ зми́н лю́тѣйши въ ползúщихъ́ по земли́? всего́ того́ злая́ жена́ злѣ́е. Нѣ́сть на земли́ бол́шій женѣ́ския́ злобы́: женою́ бо сперва́ прадѣ́дъ на́шъ Адамъ́ изгнанъ́ бы́сть из рая́; жены́ ра́ди Іосифъ́ прекрасны́ въ темни́це затворе́нъ бы́сть; жены́ ра́ди пр(о)р(о)ка́ Дани́ла в ровъ́ вверже́, и лвы́ ему́ нози́ лизаху́. О́ зло́е орудіе́, остро́ дѣ́яволе!

Нѣ́кому́же о́умре́ жена́ злѣ́, онъ́ же, по см(е)рти́ ея́, нача́тъ дѣ́ти продава́ти, людіе́ же рѣ́ша́ ему́: чему́ продае́шь дѣ́ти? онъ́же рече́ имъ: аще́ли́ будетъ́ роди́лися въ́ матеръ, и они́ возра́стши́ мене́ прода́у́тъ.

Еще́ возврати́мся на прѣ́дняя́ словеса́. Азъ́ бо, кн(я)же́ г(оспо)ди)не, ни́ за море́ ходи́лъ, ни́ отъ́ еѣ́лосое́ научи́лся, но́ быхъ́ яко́ па́дая́ пчела́ по разлúчнымъ́ цвѣ́томъ́ и совокупа́я́ яко́ ме́д-веный́ сотъ́, та́ко и́ азъ́ по́ многимъ́ кни́гамъ́ собира́я сла́дость

¹⁾ В иныхъ копіяхъ: не борзо, і так має бути.

словесную и разумъ, и совокупихъ яко мѣхъ воды мортєския, а не от своего рѣзума, но от б(о)жїа промысла. Сїи суть словеса, да не оуже много гл(агол)ю.

Сїи словеса азъ Данїль писахъ в заточєніе на Белѣ озерѣ, и запечѣтавъ въ воскѣ, и пустїхъ во єзеро и взємъ рѣба пожрѣ, и ята бысть рѣба рыбаремъ, и принесєна бысть ко князю, и нача ея порѣти, и оузрѣ кн(я)зь сїе написанїе, и повелѣ Данила свободїти от гѣркаго заточєнія¹⁾. — Не отметаї безумному прѣмо безумїя егѣ, да не подобенъ ему бѣдєши. Уже бо предстану гла(гола)ти, да не буду яко мѣхъ оутѣль, ранѣ²⁾ богатєство оубѣгимъ; да не оуподоблюся жерновам, яко тѣ многїя люди насыщають, а сами себѣ не могутъ насититися; да не возненавїдѣнъ бѣду мїру со многою бесѣдою. Якоже бо птица оучащѣеть пѣсни своѣ, скоро возненавїдима бываетъ. Гл(аголе)тъ бо вмирскихъ причтахъ: рѣчь продолжна недобрѣ, продолжена паволока. Г(оспод)и! дай же кн(я)зю нашєму силу самсонову, храбрость александрову, іосифовъ разумъ, мудрость соломоню, кротость д(а)в(идо)ву, и оумножи, Г(оспод)и, вся чєловѣки под руку его. Лютѣ беснующемуся дати ножъ, а лукавому влѣсть. Паче всего ненавиж сторонїка перетерплїва. Аминь.



¹⁾ Та легенда приходить ще лиш в Морозовськїй копїї; в других її нема зовсїм. Мабуть се вже дуже пізна вставка.

²⁾ Може бути — замїсь „роня“.